

ідею як так звану «офіційну народність», вимагаючи, щоб державна нація була пануючою, то нова держава базується «на основах регульованої правом свободи, на визнанні волі й самодіяльності колишніх обивателів, які переросли у громадян» [10, 9]. Принцип свободи передбачає право вільного культурно-національного самовизначення. Складовими елементами останнього для кожної нації, яка досягла певного культурного рівня, виступають: 1) право найширшого використання своєї мови; 2) право розвитку культурно-історичних особливостей свого народу; 3) право на визнання наявності разом із загальнодержавними власних завдань та інтересів.

Отже, М. Палієнко окреслює три форми можливого державного перетворення Росії: 1) впровадження «широкого і вільного» місцевого самоврядування в господарських і культурних справах (без права місцевого законодавства); 2) надання окремим областям статусу автономії (з правом здійснення законодавчої діяльності в певних межах, що офіційно визначені центром); 3) організація Росії як «федеральної союзної держави». Кожний із цих варіантів реформування держави мав свої переваги, але найціннішим, на його думку, є створення певної самостійності в межах культурно-господарських автономій, тобто здійснення «живої диференціації державного ладу» з урахуванням конкретного рівня розвитку кожної території, беручи до уваги й господарські, і національно-культурні, і релігійні особливості.

Свою концепцію федеративного устрою держави М. Грушевський сформулював ще в кінці ХІХ ст. У 1905–1910 рр., аналізуючи розвиток українського національного відродження, він лише більше утверджився в своїх поглядах. Саме тоді розвинув аргументи щодо перебудови Російської імперії на демократичних федеративних принципах із входженням України до складу Росії на правах національно-територіальної автономії. Усі ці питання він висвітлював у працях: «З біжучою хвилі», «Якій ми хочемо автономії і федерації», «Освобождение России и украинский вопрос», – та в статтях журналу «Боритеся – поборете». Окрім того, в цей час М.Грушевський став одним із засновників «Спілки федералістів-автономістів» у Санкт-Петербурзі [11, 14].

Питання побудови національної незалежності українського народу та демократичних прав і свобод людини М. Грушевський вбачав в ідеї автономно-федеративного устрою України. Цю концепцію підтримували члени Центральної Ради, українські діячі тих часів. Усі вони вбачали в цій ідеї свою надію на утвердження вільної та демократичної України в рівноправному союзі народів Російської держави. Однак оскільки тогочасна Російська держава була імперією із засадами деспотії та централізації, потрібно було змінити політичний устрій в самій Росії, створити необхідне підґрунтя для встановлення та утвердження демократичного федералізму.

Основною тезою в ідеях федералізації стояло питання широкої політичної національно-територіальної автономії, яка б організовувалася «на основах широкого демократичного громадського самовпорядкування від самого споду («дрібної земської одиниці»), аж до верху – до українського сойму. Вона має вершити у себе вдома всякі справи – економічні, культурні, політичні, содержувати своє військо, розпоряджати своїми дорогами, своїми

доходами, землями і всякими натуральними багатствами, мати своє законодавство, адміністрацію і суд» [12, 5]. Російська держава повинна приймати той розподіл повноважень, який, для прикладу, є в тих же Сполучених Штатах Америки. І було б доцільним передати «справи війни і миру, міжнародні трактати, завідування воєнними силами республіки, пильнування одностайної монети, міри, ваги, оплат митових, нагляд за поштами, телеграфами й залізницями держави..., надавання певної одностайності карному і цивільному праву країв, стеження за додержуванням певних принципів охорони прав національних меншин в країві законодавстві» [13, 133]. Це насамперед свідчить про те, що М. Грушевський цілком ясно усвідомлював втрату кожним членом такої федерації своєї суверенності та самостійності. Більше того, він вважав такий стан справ бажаним, цілком нормальним, розглядав «федерацію не як шлях до самостійності, але як шлях до нових перспектив, які вже давно відкривалися провідним розумам людства, як шлях до федерації Європи і в майбутньому – до федерації всього світу» [11, 15].

У своїх працях М. Грушевський говорить про два можливі способи утворення федерації: знизу та зверху. В першому випадку кілька окремих держав об'єднуються в одну державу і віддають дещо із своїх суверенних прав загальнодержавній організації та її органам, решта суверенності вони залишають собі та своїм місцевим органам. В іншому – унітарна держава ділиться своїм суверенитетом зі своїми провінціями та в такий спосіб перетворюється в федерацію. Також, аналізуючи погляди вченого щодо цієї проблеми, зазначимо, що характерною ознакою федерації він вважав не тільки збереження окремими частинами державності, а й принципи непорушності цього союзу [14, 127]. Поодинокі держави, входячи в союз, не мають права виходу з нього. Поряд спостерігається суперечливе твердження – якщо народ не отримує в створеному союзі федераців держав більше, ніж мав до вступу, то не можна забирати в нього право розвиватися самостійно. Напевно, так М. Грушевський намагався уникнути непорозумінь, які винikли при виході окремої держави з союзу. Оскільки федерація формує свою економіку, то кожна з держав працює на загальне благо.

М. Грушевський, говорячи про федерацію, сприймав її як союз країн, об'єднаних географічно, економічно та культурно на добровільних засадах, а не як федерацію поневолі. Набуття державного права народів, широкої автономії в межах їхніх етнографічних кордонів, можливість вільного існування та розвитку держав – забезпечили б принцип національно-територіальної автономії. Аналізуючи цей принцип, можна виділити і самоуправу, яка впорядковує місцеві справи з доручення центральної влади. В цьому випадку Українську Республіку вчений вбачав «федерацією громад та їх рад, которая тільки на волі, в процесі культурної та економічної творчості, вироблятиме свої внутрішні зв'язки» [15]. І якщо організаційна робота буде проводитися на місцях, а на загальнодержавний рівень виносятимуться питання міжнародної та військової політики, законодавчі та нормотворчі аспекти, то Українська Республіка має можливість стати «федерацією земель, сполученими штатами

України». Якщо ж Україна об'єднуватиметься з Росією, то в українського політика були певні застереження, зокрема ті, якими принципами керувалася Російська імперія в своїх стосунках з іншими народами. Історичний досвід показував, що Росія завжди була деспотичною та самодержавною імперією.

«Ми всі, – писав М. Грушевський в квітні 1917 р., – втомлені і знеохочені страшним і прикрим централізмом старого російського режиму і не хочемо, щоб він жив далі, хоч би й під республіканським червоним стягом» [13, 132]. Тому «ми, – наголошував він, – не вдовольняємося широкою автономією України, а ще хочемо, аби держава, до котрої вона входитиме, була федерацівною: щоб се була федерацівна, демократична Російська республіка..., щоб автономні краї були не простими провінціями, а членами Російської Федерації, учасниками її державності» [13, 128]. Непорушна демократично-федерацівна структура російської республіки та беззастережне визнання і недоторканість автономного статусу її складових частин – ось запорука незалежності та самостійності українського та всіх інших народів, що входили б до складу Російської Федерації.

З цього насамперед випливає те, що Україна набуде самостійності та незалежності в межах повної та широкої автономії, хоч і без статусу суверенітету. Окрім того, Росія повинна надати незаперечні гарантії принципів автономності на підтвердження своїх демократичних засад федерацівного суспільства.

З розвитком та утвердженням революційних змін у Росії упродовж 1917 р. дещо змінюються і погляди М. Грушевського в цих питаннях. Насамперед вчений не врахував ті політичні реалії, які становлять основу російської ментальності та державницької сутності: якими б демократами та лібералами не були російські діячі різних рівнів, вони завжди є носіями великороджавницьких поглядів. Тому в цьому контексті федерація для них є лише прикриттям своїх амбіцій. Та й уся історія взаємин між Україною та Росією підтверджує марність сподівань на демократичні та рівноправні відносини. Прихід до влади більшовиків у Росії, а згодом і їх напад на Україну повністю унеможливлює процес утворення федерації. Перед Центральною Радою та М. Грушевським постає нагальнє питання оборони України, її політичної визначеності на тлі міжнародного співтовариства. 22 січня 1918 р. було проголошено IV Універсал Центральної Ради, за яким Україна стала суверенною державою. Тоді ж настає кінець ідеї федералізації українських та російських земель в рамках однієї держави.

Дослідники наукової спадщини М. Грушевського відзначають у цей період і закінчення «московської орієнтації» вченого. Більшовицька війна проти України зняла з Московщини права особливої нації й «дала почуття права керуватись у своїх відносинах до неї єдине добром українського народу, а не якимись інтересами спільноти революції, спільноти культури, спільноти отчизни» [13, 138]. М. Грушевський, не відкидаючи співробітництва з Росією на паритетних та взаємовигідних началах та ідеях федералізму, почав активно розвивати концепцію про «західну орієнтацію», мотивуючи це певними історичними традиціями та ментальністю українського народу.

Виходячи ще з часів Київської Русі, вчений вказує на тісні політичні, економічні та культурні зв'язки України із Заходом. Водночас «західна орієнтація» не повинна стати на шляху самобутнього національного розвитку України. М. Грушевський застережливо писав, що «...не треба підганяти нашого життя до котого-небудь західноєвропейського взірця, хоч би й німецького. Визволення від примусової залежності від московського життя не повинно бути заміною одної залежності другою, хоч би й добровільною» [13, 149].

Отже, на думку М. Грушевського, автономно-федерацівний устрій є найкращою формою внутрішнього правління, який дасть можливість уникнути конфліктів всередині держави, забезпечити мир, спокій та злагоду в державі, тоді як унітарний устрій викликатиме лише уособиці та непорозуміння. Однак у зв'язку із революційними змінами в Росії, встановленням недемократичного більшовицького режиму та наростанням громадянської війни питання об'єднання в федерацію залишається відкритим для майбутнього. Воно повинно визріти самостійно та стати актуальним у процесі розвитку держав, які вбачатимуть в ньому ідеал свого існування.

Аналізуючи ідею автономно-федерацівного устрою в її абстрактному визначенні, складається враження про її необхідність, її привабливість та довершеність. Якщо ж застосувати її до конкретно-історичного буття українського народу, то вона буде надзвичайно небезпечною та суперечливою в прогнозах на майбутнє. Це пояснюється кількома чинниками. По-перше, під час своєї реалізації автономно-федерацівний устрій України закріплював би створені історичним минулім усі регіональні відносини, що поступово та планомірно насаджувалися політикою зросійщення. По-друге, автономно-федерацівний устрій породив би не цілісну державу, а ефемерний конгломерат, за якого спостерігалась би відчуженість окремих регіонів, їх занепад. Останнім чинником слід назвати те, що власне автономно-федерацівний устрій сприяв би руйнації цілісності української нації, незалежно від «московської» чи «західної» орієнтації, адже в історії України упродовж віків не було жодного союзу з іншою державою, який би сприяв розвитку, а не занепаду національної єдності.

Таким чином, ліберальні вчені другої половини XIX – початку ХХ ст. продовжували якісно розвивати українську політичну традицію ХІХ ст., віддзеркалювали основні вимоги кирило-мефодіївців. Федератівний устрій і національна автономія вбачалися лібералам початку ХХ ст. першим кроком до захисту прав диференційованих культурно-етнічних груп. Важливо констатувати, що саме М. Грушевському вдалося перенести «романтичний» федералізм своїх попередників на реальний ґрунт суспільних відносин, доповнивши його конституціоналізмом і новим розумінням важливості досягнення Україною незалежності.

1. Драгоманов М. Переднє слово (до «Громади» 1878 р.) // Драгоманов М. Вибране. – К. : Либідь, 1991. – 688 с.

2. Круглашов А.М. Драма інтелектуала: Політичні ідеї Михайлa Драгоманова / А.М. Круглашов. – Чернівці : Прут, 2001. – 488 с.

3. Драгоманов М. Гурманство на Востоке и Московщина на Западе / М. Драгоманов // Собрание политических починений. – Париж, 1905. – Т. II. – С. 494–496.

4. Драгоманов М. Листи на Наддніпрянську Україну [Електронний ресурс] / М. Драгоманов. – Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/drag/drag.htm>
5. Усенко І.Б. Федерація і автономія в академічній юридичній думці: матеріали Х міжнародної історико-правової конференції «Історико-правові проблеми автономізму і федерацізму» / І.Б. Усенко. – Сімферополь, 2004. – С. 16–28.
6. Ященко А.С. Теория федерализма. Опыт синтетической теории права и государства / А.С. Ященко. – Юрьев : Tip. К. Маттиесена, 1912. – 366 с.
7. Паличенко Н.И. Областная автономия и федерация / Н.И. Паличенко. – Харьков, 1917. – 16 с.
8. Пашнєва В.А. Погляди академіка М.І. Палієнка на господарсько-культурну автономію, як форму реалізації інтересів національних меншин / В.А. Пашнєва // Ученые записки Таврійского національного університета ім. В.І. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2006. – Т. 19 (58). – № 2. – С. 294–299.
9. Чиркін В.Е. Основы сравнительного государствоведения / В.Е. Чиркін. – М. : Артикул, 1997. – 352 с.
10. Паличенко Н.И. Правовое значение Манифеста 17 октября 1905 г / Н.И. Паличенко. – Харьков, 1915. – 9 с.
11. Каменський Є. Михайл Грушевський: «Я промовляю від демократії...» / Є. Каменський, В. Трощанський // Людина і світ. – 1991. – № 6. – С. 14–18.
12. Грушевський М. Якими хочемо автономії і федерації / М. Грушевський. – К., 1917. – 16 с.
13. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / М. Грушевський. – К. : Генеза 1991. – 246 с.
14. Грушевський М.С. Духовна Україна: збірник творів / М.С. Грушевський. – К. : Либідь 1994. – 560 с.
15. Грушевський М.С. Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання / М.С. Грушевський // Боритеся-поборете. – Віден, 1920. – № 1. – С. 2–11.

Ю.М. Різник

ПОШТОВО-ТЕЛЕГРАФНІ ОЩАДНІ КАСИ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОЗВИТКУ РИНКОВО-КАПІТАЛІСТИЧНИХ ВІДНОСИН (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Вивчені основні аспекти роботи ощадних кас поштових і поштово-телеграфних установ Правобережної України другої половини XIX – початку ХХ ст. Висвітлено умови створення, досягнення і прорахунки в цьому напрямі. Проаналізовано переваги ощадних кас, які призначалися для сільського населення.

Ключові слова: пошта, телеграф, ощадні каси.

This article discusses the main aspects of postal savings banks and postal-telegraph offices Right-bank Ukraine in the second half of the 19th – and early 20th century. The conditions of creation, achievements and failures are highlighted in the article. The benefits of savings banks, that were intended firstly for rural population are analyzed.

Key words: post, telegraph, savings bank.

У другій половині XIX – на початку ХХ ст., коли утвірджаються капіталістичні відносини та розвивається економіка, роль поштових установ значно зростає. Пошта сприяє розвитку торгівельних відносин, дає можливість відносно недорого пересилати зразки товарів, стежити за змінами на ринку і пристосуватись до них. І хоча кількість поштових установ була недостатньою для Правобережжя, їх доступність і відкритість простому населенню вирішено було використати у фінансовій

сфері. Держава взяла на себе місію накопичення вільних коштів, насамперед від населення. Важому роль у цьому відіграли поштово-телеграфні ощадні каси.

На кінець XIX ст. поштово-телеграфні поштові установи взяли на себе ще одну важливу функцію – заощаджувати кошти населення через дію ощадних кас. Однак Російська імперія, до складу якої на той час входила Правобережна Україна, у цій справі лише передала досвід інших європейських країн. Першим надала великого значення такій діяльності Великобританія. Згодом у зручностях ощадних кас при установах з'язку переконалися й в інших західноєвропейських країнах, де вони швидко поширилися. Водночас на досліджуваній нами території функціонували ощадні каси Держбанку, що породжувало масу незручностей для користування їхніми послугами, а сільське населення практично не могло відчути їхні переваги [1, 908].

Окремі питання, що стосуються історії пошти в Україні, відображені в історіографії. Незважаючи на це, діяльність поштово-телеграфних ощадних кас на Правобережжі у другій половині XIX – на початку ХХ ст. потребує подальшого вивчення. Автор статті ставить за мету проаналізувати функціонування поштово-телеграфних ощадних кас на Правобережній Україні у другій половині XIX – на початку ХХ ст.

На території Правобережжя перші ощадні каси були відкриті у 1842 р. До 1860 р. ощадні каси підпорядковувались Опікунській Раді, а спеціальним указом від 9–10 червня 1860 р. – Міністерству фінансів. У 1882 р. створена при Міністерстві фінансів Комісія, яка вивчала питання про вдосконалення роботи ощадних кас Державного банку, висловила ідею залучити до прийому ощадних вкладів поштові установи як такі, що найбільш поширені і популярні серед населення [1, 909].

Найзручнішою для Російської імперії виявилася бельгійська система поштових ощадних кас, де вони є не самостійними установами, а посередниками між вкладниками та ощадними касами Державного банку. Для підтвердження внесених вкладів у таких касах використовується наклеєна у спеціально відкриту вкладником книжку ощадна марка на відповідну суму.

На початку 1889 р. проект Міністерства внутрішніх справ, фінансів та Державного контролю про створення поштово-ощадних кас було внесено міністром фінансів на затвердження Державній Раді. Згідно з проектом Міністерства внутрішніх справ, створювались різні види поштово-ощадних кас, але перевага надавалася тим, які виступали посередниками між населенням і ощадними касами Державного банку. Поштово-ощадним касам, які самостійно обслуговували видачу вкладів населенню, відводилась другорядна роль. На підставі цього проекту 26 червня 1889 р. було прийнято «Положення про поштово-телеграфні ощадні каси», які дублювали статті Статуту ощадних кас. Порядок їх роботи визначався Інструкцією № 13 «По операціях поштово-телеграфних ощадних кас», прийнятою 20 березня 1891 р., згідно з якою поштово-телеграфні ощадні каси ставали посередниками між вкладниками і ощадними касами Державного банку [2, 109].

Вклади на суму до 10 руб. позначалися поштово-ощадними касами самостійно спеціальною наклейкою на відповідну суму ощадних марок; вклади більше 10 руб. разом з книжками відсилалися для